

Тетяна ХОМИЧ,

*завідувач кафедри
української мови і літератури Національного
університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, кандидат філологічних наук,
доцент*

Любов ПОНОМАРЕНКО,

*магістрантка 2-го курсу
філологічного факультету
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП ЖАДІВСЬКОЇ МІКРОСИСТЕМИ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Українська мова у своєму складі має три наріччя: північне, південно-західне й південно-східне. Північне наріччя територіально співвідносне з Поліссям. Назву «Полісся» вперше згадано в Галицько-Волинському літописі 1275 року [3, с. 10]. Східнополіський говір досліджували О. Курило, В. Ганцов, Ю. Виноградський, П. Лисенко, Ф. Жилко, П. Попов, В. Мойсієнко та інші діалектологи. Спроби докладного розгляду членування східнополіського діалектного континууму в українській діалектології відомі упродовж тривалого часу дослідження цього регіону (праці Н. Дейниченко, В. Куриленка, Є. Черепанової, О. Бабичевої) [1, с. 5–6].

Семенівщина – найпівнічніший регіон Чернігівської області, яка всією своєю територією входить до складу північного наріччя. Саме в цьому, одному з найвіддаленіших, куточків нашої держави розташоване село Жадове – цінне джерело самобутніх діалектів. Від нього 18 кілометрів до міста Семенівки, яке зараз є центром територіальної громади. Утворилося з двох населених пунктів – Жадова й Слободи (згодом почали називати Новий Жадів). У селі працювали низка промислових підприємств, як-от: лісопильня, заводи, гуральня, суконна

мануфактура, маслозавод, що свідчить про розвиненість Жадова ще в минулих століттях.

Населений пункт має давню історію й славиться відомими талановитими, розумними й успішними жителями. 1263 мешканці села були учасниками Другої Світової війни, із них 1100 осіб нагороджені орденами й медалями, 667 – загинули. У селі народилися заслужений діяч науки УРСР, доктор медичних наук Т. Глухенький, Герой Соціалістичної праці Я. Полторацький, а також 6 кандидатів наук [2, т. 25, с. 626–627]. Жадове відоме завдяки своїй легендарній, відомій на всю нашу державу довгожительці – Нагорній Христині Аврамівні (нині вже покійна). Ще один відомий земляк – Худобець Михайло Якович – радянський інженер-нафтовик, письменник і журналіст, автор трьох книг з історії відкриття й освоєння нафтогазових родовищ у Сибіру. Жадове – місце народження члена Національної спілки художників України Віктора Романовича Липовки.

Із самого початку існування села й дотепер мешканці, а також жителі прилеглих сіл називають його Жадов (ураховуючи поширеність на цих територіях явища «акання»), маємо Жад[а]в). У 30-х роках минулого століття у вищих установах почали приписувати літеру «о», а ще пізніше її змінили на «е». Саме так і утворилася назва, хоча й ці зміни були безпідставними, адже невідомо, із яких причин почали писати саме так.

Село має безліч цікавих мікротопонімів: кутки (вулиці або їхні частини): *Заболоттє, Головінківка, П'явки, Макашин, Котлярівка, Шведівка* (тут жили полонені шведи), *Ярошівка, Бєрег, Сольоне, Суботівка, Філоновка, Калайдівка, Ісаєнкова, Верейівка, Шевченко*; урочища: *Митрофанова Криніця, Ховрині куці, Дума, Кругляк, Ямки, Дамба, Везовє, Глінище, Гай, Криніця*; поля: *Суліменкові штани, Довгєньке, Рябусове, Панське, Лан, Пішиков Груд*; рівчак – *Синявський*, гора – *Іванцова*; озера: *Василишине, Амшарине, Вузєньке, Широке*; болото – *Ісаєнкове*; ліс – *Іллюхін Файнік*; річка – *Дива*; випаси – *Гай, Левущенкове, Кóло Криніці, Цегельня, На Кругу* [4, с. 178]. Найголовніше те, що більшість із цих назв функціонує й нині.

На початку 60-х років ХХ століття вперше було проведено нумерацію будинків у селі. Деякі вулиці перейменували чи об'єднали. Нові назви селяни сприймають неохоче, адже всі звикли до таких рідних найменувань. Наприклад, якщо спитати когось із жадівців, де вулиця Шевченка, відповідь дадуть хіба що її «молоді» жителі, бо всім іншим вона відома як Берег. У випадку ж із вулицею Молотарською – навпаки не виникне додаткових питань, адже її ще до зміни назви знали як «Молотар» (так іменували колгосп, який у минулому столітті функціонував на її території).

1974 року в селі робітники з колгоспу «ім. Чкалова» побудували Жадівську середню школу. Саме вона в наш час залишилася єдиною на все Жадове й села, що входять під його підпорядкування, яка й дотепер приймає школярів із першого по 11 клас на навчання одразу із трьох сіл – Жадового, Довжика й Машевого.

Діалектне мовлення характеризується територіальною сталістю, проте хронологічно може зазнавати незначних модифікацій. Саме тому в процесі пропонованого дослідження здійснено опитування 12 респондентів різних вікових груп: старшої (74 – 92 роки), середньої (44 – 64 роки), молодшої (21 – 22). Це дало змогу побачити трансформацію певних діалектних рис.

Досліджено, що Жадівська говірка характеризується такими фонетичними ознаками:

1) відповідно до етимологічного [o] в новозакритих складах у наголошеній позиції зазвичай функціює дифтонг [yo]: *миніе вӯд'емс'ат гадӯв*; *пашла́ ја раз у адін двӯр*; *пабӯл'шала́ ја/ із хрєснају хаділи на бурті*; *як кӯн' нас пан'удс*; *а там у двӯр зайшла́/ саба́ка вели́ки адарва́вс'е// ну/ ја добре/ шо хрєсна кус'тум мин'тє рука́ви до́вг'іе були/ йӯн мин'тє паразривав рука́ви/ јупку паразривав*; *за норму дава́ли шєсна́дцєт' рубл'ӯв*; *дак вӯн нас завербавав і сказав нам/ шо не призна́йтєс' же/ шо вам па петна́ц:єт' гадӯв*; *ну мешкӯв там ми не т'єгали*; *а на́да бу́ло з Насӯвки йї́хат' у Н'тєжин на базар*; *дак ми тебе́ заму́ж забєру́м*; *да привјӯз јих с'удá* (коментують інформатори старшої вікової групи) ; *скӯл'ки гадӯв робиши да́ярка́й ужє?*; *уцє стӯл'ки гадӯв ужє?*; *а вӯн зернавє́је не с'тє́је! се́ гӯд пше́ниці багатє́:о в жо́го бу́ло; і все на аднӯм м'тєс'ц'і// негдє́ некуді// на аднӯм/ у аднӯм хлев'тє і все вс'уди*; *там ку́шчик малє́н'ки́ на стє́жц'і вӯн* (коментують інформатори середньої вікової групи); *аснавнӯм вані зан'іма́јєц:є карова́ми/ карӯв малако́ здајут' на ба́зи*; *на зарабӯотк'і јїєздили/ дак із са́лам вс'єгда́*; *в ка́ждом дру́гом двар'тє рóстєт' картóшку і здајут'*; *зан'іма́јєц:є л'удє в нас гарбуза́ми/ вирáшчуван':ам гарбузу́в// в ц'ӯм гаду́ л'удє прóбували растіт' гурк'і*; *хаз'ајєні насáжујєт' багáто цвєтӯв/ і кáла хат вс'єгда́ крас'іво*; *цє адна́ із са́мих вели́ких шкӯл в рајóні*; *рáн'ше тудá хаділо набагáто бӯл'ш*; *на вели́кӯм д'тєти гул'ајєт' у фудбóл і вал'єйбóл* (коментують інформатори молодшої вікової групи);

2) Відповідно до давнього Ъ у наголошеній позиції функціює дифтонг [iє]: *і мин'тє не јупки / не ко́хти нема́*; *ја ж бу́ла шчє малал'тєтка*; *трајячку мин'тє дабавл'áли*; *у ва́йну мин'тє бу́ло трудно́ / кан'єшно*; *хаділа у чабата́х/ со́рак дру́гі разм'тєр мин'тє пашіли*; *пампӯшєчки мин'тє пєклá/ на п'тєч падава́ла*; *сн'тєг був на кал'тєни*; *ми јїєсти бӯдим варіт'/ ми таб'тє бӯдим платіт'*; *хот' кáла куд'тєл'најїє кáла с'їјїє*; *ну їа пашла́ в с'тєл'сав'тєт*; *дак васі́л' најїєхав да забрáв јих/ з'áт' ужє/ шчитáй/ мајїє сєстрі чалав'тєк/ да привјӯз јих с'удá/ у б'тєжкє вс'у/ де ми були́*; *а*

тепер м'їніте вже с'їмдес'ат в'їдсем гад'їдов буде трина́дцетого ма́ја (коментують інформатори старшої вікової групи); у лїес хóдите на грибі́?; ви гаман'ї́тм' / а ми паслу́хаї́м; а ванó та́д'ї́те не бу́де; м'ї́лки́єм'ї́лки́є; пажі́ї́хав / мо / с'ї́ї́єт' у́жé з з'ат'ам; лавку́шчї́й до́ма сн'ї́г абме́тáт'; їа ж ка́зала́ же́м'ї / д'ї́д / ти ж у́жé; ја ка́ж'ї / ја жо́гó у во́чи не ба́чила / не то́гó чала́в'ї́єка; ванá ж агрес'ї́вна́ја д'ї́євачка // ста́ї́чу жі́ї́ не в:еде́ш / крóме ле́жáчу // на́да ко́гóс' з д'ї́євача́к; ц'а́ја Га́лка ва́ша з'в'ї́р; да́к ванá ми́н'ї́те ро́ги на шї́ї́ // не вс'п'ї́єла; н'ї́ / прасї́ц:е ла́дно / хто та́б'ї́ ї́х заплóте / шо тут га́ман'ї́тм'? і шо ми хо́чим та́д'ї́те? (коментують інформатори середньої вікової групи); в сел'ї́ Же́дав'ї́ је ба́гато хат / но в ба́гат'óх із ї́х нехтó не жи́вé; в сел'ї́ је шкóла // ванá ї́м'ї́є́е три е́таж'ї́те; і там мо́жно паса́д'ї́тм' і ад:ахну́т'; у Же́дав'ї́ је три калхо́зи / Парт'ї́зан / Чка́лав і Рас:в'ї́тм; так же ба́гато земл'ї́ в ї́х; ро́стет' зерно́ / і пасл'ї́дн'ї́є го́ди / нав'ї́єрно / п'ї́тм' / ро́стет' картóшку; вс'єгда́ зна́ли / шо же́да́вци вс'єгда́ з са́лам жі́ї́дет'; в ка́ждом двар'ї́те је тра́ктарї́ // в ка́ждом дру́гом двар'ї́те ро́стет' картóшку і зда́ї́тм'; па́ру чала́в'ї́єк на селó; в сел'ї́ је ба́гато ву́лиц (коментують інформатори молодшої вікової групи);

3) поширене «акання»: пажі́ї́хали́ із Ма́карéчина́й тудá; Ка́лєсник Ан:а Ми́хаї́лавна; пражї́ва́ї́у у Чарн'ї́єгавс'ку́ої о́блас'т'ї́ Семї́она́вс'кого ра́ї́она селó Же́да́во; ја со́рак пе́рвого́ го́да ра́жд'ен'ї́ја; ну шо / перезї́мава́ли // та́д'ї́те шо / прї́ї́ї́ї́хав вербо́вщї́к у́жé ж у те́е у на́ше селó / у Палта́ву; ја пажі́ї́хала́ в Палта́ву / ја ж бу́ла́ шче ма́лал'ї́тмка; нас із Же́да́ва бу́ло п'ї́тм' д'ї́єва́к; уце́ ж ми з нї́ми жі́ї́здили́ ра́зам; да́к Тамáра та́ја лоб ра́збі́ла / а в мене́ кал'ї́єно ра́збі́те бу́ло (коментують інформатори старшої вікової групи); хто шо раска́же? хто на гарóд'ї́ шо ві́растї́в? ванó ж за́пї́су́є / видно́ / це́ вже? е́ге? да́к от раска́ж'ї́тм' // от па́гаман'ї́тм' / як па же́да́вс'ки́ в нас га́монет'; то́шо халóдно / да́к шо ти хо́чиши це́е // зерна́вэ́е / мо / бу́дим са́дї́тм' скóро; зерна́вэ́е бу́ло в нас ка́ла двара́ / пше́нї́ца; лавку́шчї́й до́ма сн'ї́г абме́тáтм' // на парóз'ї́ ста́виши; у́жé дру́гї́ зóшит / адї́н у́жé втї́сала́; да / а лї́сї́чак нема́је вже // н'ї́ / ва́ни је // м'ї́лки́є / да не ра́ст'ї́тм'; ва́нї́ с'ї́ї́єт' с'ї́д'єра́т; Віта́л'а На́д'ї́ ва́зї́в ад жо́гó / со́тн'у за́рабі́в; а та́д'ї́те / ка́ж'ї́ / па́клóни адбї́ва́ла / да́к прї́шлóс' чала́в'ї́єку пе́рево́дї́тм'; ванá ма́лада́ї́ја // да́к ванá ми́н'ї́те ро́ги на шї́ї́ // ванá ві́ска́чила // но́ги да́гарї́ // ја ку хот' би ка́пї́тóм не! ванá ж ї́схва́тї́ц:е і // а ве́чєрам зно́в прї́шла́ тудá; у́жé не́ма́ тебé в калхо́з'ї́? а з десет'ї́ у́жé шо там у мене́ аста́ча / у́жé' в мене́ атпу́скнї́х та́кї́х жі́кї́х не бу́де; шо тут га́ман'ї́тм'? хай па́бу́де до́ма / не́ма́ па́ку́да ра́бо́ти (коментують інформатори середньої вікової групи); в сел'ї́ Же́дав'ї́ је ба́гато хат / но в ба́гат'óх із ї́х нехтó не жи́вé / і ва́нї́ ста́ї́тм' / як пу́стк'ї́; і ка́ла хат вс'єгда́ крас'ї́во; ванá ї́м'ї́є́е три е́таж'ї́те // це́ адна́ із са́мих вели́ких шкóл в ра́ї́онї́ // тудї́ хо́де ш'ї́ї́с'ат / с'ї́ї́с'ат чала́в'ї́єк / ра́н'ше тудá ха́дї́ло наба́гато бу́о́л'ш // ка́ла шкóли ду́же

багато зелен'ї/ і кáла шкóли вс'егда крас'іво; **прадајут'** тел'ат на мјáсо// **карӯв** малакó здајут' на бáзи// **вані** јіх **растїли** на мјáсо/ **патóм вазїли** **прадавát'**; **шо жáдавци** вс'егда з **сáлам** їѣдет// на **зарабу́отк'ї** јїѣздили/ дак із **сáлам** вс'егда; **шчас** ужé свин:ѣ не **вирáшчујет'**// в **аснавнӯбм** **шчас** в кáждом **двар'тѣ** је **трактарї**; **шо ванá** дл'ін:а / **ширóка** // весној **разливáјиц:е/** **течé** **равчáк пасерéd** вулици // **течé ванá** да сáмого **цѣнтра** селá пуд **мастóм** і **тече** на Бѣрег (коментують інформатори молодшої вікової групи);

4) поширене явище протези: **вто, втак, вутречко, вугол, вутка, утут:** да **втак** і жили; **там хáти втак/ утут стајит'** хáта да **втам/ да втам/ редѣн:о** хáти; **а вцѣје** / **а** на **рабóту** нас вазїли чѣрез ц'їје гóри далекушчо; **малѣн:иї** **втакїї** / **некрас'ївиї** (коментують інформатори старшої вікової групи).

Морфологічний рівень має такі особливості: прислівник **завтра**, іменник **кури**, дієслова **косить, робить, носить** мають закінчення **-е; куре, завтра, косе, робе носе**; поширеним є вказівний займенник [сеї]: **ну брát** **івán/ сеї** був **дóма/ пристáв** у **прїми** (коментують інформатори старшої вікової групи).

Щодо зазначених мовних особливостей варто сказати, що вони у порівнянні з іншими рідше функціують у мовленні жителів середнього віку, а мешканці Жадового молодшого віку взагалі практично ними не послуговуються.

Яскравою синтаксичною особливістю є використання сполучників **да, дак:** **дáк** **от** **мáма** **сказáла/ шоб** **ја** **купів** **б'іл'ет** і **тебе** **навјӯв** у **к'інó;** **дак** **ми** **јак** **пакатїлис'** у **кувѣт/ дак** **там** **лежáли/ мо/ пóвчаса;** **а** **тад'тѣ** **пӯдїдим** **сарт'їрївát'** **вісадку/ дак** **не** **паду́жајім** **же /** **уже** **папристајӯбм** **на́хтем/ а** **јїѣсти/ шо** **ми** **јѣмо/ т'ул'ки** **вц'ојїѣ** **купим/ шо** **на** **двац:ет'** **кап'тѣјак/ да** **намóчим/ да** **нажáрим** **т'ул'ки** **тијїѣ/ да** **скїбку** **хл'тѣба/ да** **втак** і **жилї** (коментують інформатори старшої вікової групи); **ну/ дак** **хто** **шо** **раскáже?** **хто** **на** **гарóд'ї** **шо** **вірастив?** **нїѣ/ дак** **уцѣ** **ж** **на́да** **міні'тѣ** **такиї** **от** **тей// дак** **от** **раскаж'тѣт'; дак/ кáже/ ја** **пастирáју// да** і **вс'о; так/ гаманї/ јак** **трѣба/ да** і **вс'о; дак** **шо** **ти** **хóчиши** **цѣје; да/** **ужé** **бӯдим** **с'тѣјет'** **скóро; да//** **лавкушчиї** **дóма** **сн'тѣг** **абметáт'; да//** **нечóго** **стра́шного; н'тѣ/ дак** **ја** **ж** **не** **пра** **тѣје/ шо** **тїје** **в'тѣники; дак** **вӯн** **ужé** **јїѣде** **на** **Чарн'тѣгав/ дак** **продајѣт'** **ужé** **на** **ц'ӯбм; дак** **бáн:ије/ дубóвије; крутїла/ дак/ мо/ час** **крутїла; дак** **хот'** у **Тарáса** **вз'ану** (коментують інформатори середньої вікової групи); **на** **зарабу́отк'ї** **јїѣздили/ дак** **із** **сáлам** **вс'егда** (коментують інформатори молодшої вікової групи). У цьому випадку синтаксична особливість функціонує у мовленні жителів села всіх вікових груп. Вона актуальна як для старшого покоління, так і для молоді й зовсім не втрачає своєї актуальності. Особливо це стосується саме сполучника **дак**.

У контексті дослідження актуальності жадівської говірки цікавим буде порівняти частоту використання жителями села найпоширенішого явища діалекту – дифтонгів **тѣ** та **ӯд**. Так, на 10 випадково обраних речень із усного мовлення

жителів села похилого віку дифтонг *іе* використований 9 разів, а *юо* – 3 рази; середнього віку: дифтонг *іе* – 9 разів, *юо* – 7 разів. Щодо молодого покоління, то дифтонг *іе* презентовано 8 разів, а *юо* – 2 рази. Отже, помітно, що вищевказаний процес однаково функціює у мовленні всіх вікових категорій мешканців Жадового.

Жадівська говірка багата на незвичайні, самобутні, особливі лексеми, які дуже привертають увагу людей, які приїжджають у село з міста чи навіть із якогось сусіднього села. Серед них наводимо найяскравіші: *пеня́ть* – нарікати; *лі́тасть* – минулого літа; *ка́йстра* – торбина; *ма́тка* – мама; *спу́одкі* – рукавиці; *гле́кавкі* – вибоїни на дорозі; *мо́гілки* – цвинтар; *ро́зтинькі* – роздоріжжя; перехрестя; *ві́шкі* – верхня частина хліва, у якій зберігається сіно для худоби; *циба́рка* – відро; *ла́вка* – магазин; *ади́ті* – відійти; *пуди́ті* – підійти; *адку́ль* – звідки; *паку́ль* – поки що; *разхрі́станий* – бути вдягненим у кофту чи куртку, яка не застібнута; *неду́ойшлий* – так говорять про людину, яка не дуже добре виглядає, має хворобливий вигляд; *спадні́ца* – жіноча спідниця; *пану́онка* – шматок цупкої матерії квадратної форми, на якому худобі в хлів носять солому, узявши всі чотири кінці до купи в руку; *калі́в'є* – сухе картопляне бадилля; *пачо́пки* – ручки в сумці; *у́єчитьс'я* – забруднитися; *ко́варат* – ворота, через які на город заїжджає комбайн чи трактор. Знаходиться саме зі сторони городу, а не двору; *ца́паты* – чіпати; *рахма́на* – гарна (про дівчину); *приби́цце* – утомитися; *равча́к* – заглиблення навпроти двору чи в кінці городу, де зазвичай після снігу чи дощу довго не висихає вода, коли ж її там уже немає, люди можуть виносити туди суху траву з городу, яка згодом там перегниває і від сміття не лишається сліду; *дриглі́є* – холодець; *агло́бля* – довга палка; *кури́цце* – пилюка, яка стоїть високо в повітрі, наприклад, коли по сухому піску чи землі проїде якась техніка; *аре́ля* – качеля; *ізлипа́нци* – маленькі пряники, які в коробці часто склеюються по двох; *печу́орка* – заглиблення в стіні біля печі, куди зазвичай кладуть сірники; *дри́п'є* – одяг, який неохайно кинутий, неприбраний; *сте́дало* – місце, де курка несе яйця; *невте́стка* – вид бур'яну, який росте на грядках; *деди́* – реп'яхи; *дуо́н* – їжа, яку беруть із собою на роботу, навчання тощо; *приста́ть* – утомитися; *умари́цце* – утомитися; *ану́ча* – брудна ганчірка; *не́лупка* – нечищена варена картопля; *теплó* – вогнище; *сон* – смажене насіння соняшника; *цву́ол* – листя моркви, яке зацвіло; *гару́оджка* – палісадник; *виступа́нци* – взуття; *кухва́йка* – теплий верхній одяг; *циду́лка* – записка, папірець, на якому записані певні нотатки; *неко́лі* – ніколи; *капа́ч* – сапка; *мелáнка* – блискавка; *паджигáцце* – обпектися кропивою; *спужáцце* – злякатися; *клу́нак* – мішок; *чеплея́* – кухонний прилад, який використовують, щоб зняти з вогню гарячу сковороду, яка немає ручки; *та́рить* – набирати у сітки картоплю для подальшого продажу; *навпрашкі́* – навпростець; *насте́ж* – уживається у значенні «повністю», коли мова йде про вікно чи двері, які до кінця відчинені; *брехатъ* – гавкати.

Варто зазначити, що деякими з вищевказаних лексем послуговуються жителі лише старшого віку і покоління, наприклад, школярів уже не знає значення цих слів, але все ж таки більшість із них є актуальними для всіх вікових груп жителів Жадового.

Отже, проаналізувавши мовлення носіїв жадівського діалекту трьох вікових категорій, робимо висновок, що з роками він не втрачає своєї актуальності, не стирається часом і не занепадає. Практично всі фонетичні, синтаксичні й морфологічні явища зберігаються в мовленні жителів села. Особливо яскраво презентовані дифтонги, «акання», побутує слово «дак». Попри це з часом є помітно меншим вживання автентичної, незвичайної й притаманної лише Жадовому лексики. Загалом, це не викликає подиву, адже, логічно, що зі зміною поколінь змінюється й мовлення, тим паче в умовах, коли в Україні відбувається активний перехід в усіх галузях життя на літературну українську мову. Свідома молодь старається слідувати цьому тренду й усе більше на зміну суржиковому мовленню приходять українська. Більшою мірою цю тенденцію спостережено серед тих, хто виїжджає з села на навчання чи на роботу до міста.

Література

1. Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1999. 17 с.
2. История городов и сел украинской ССР. Том 25. / Институт истории Академии наук Украины; гл. ред.. Тронько П. Т. Киев, 1983. 814 с.
3. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст. Житомир: Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2006. 450 с.
4. Павленко С. О. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 600 с.